

УДК 37(477).005

DOI: 10.35432/tisb312024306538

Юрій Семенюк

*магістр державного управління,
директор КЗ «Одеська спеціальна школа №93»
<https://orcid.org/0000-0001-7355-6614>
e-mail: progresu2@ukr.net*

ПОНЯТТЯ СТІЙКОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті обґрунтовується сутність феномену стійкості системи освіти та управління нею в сучасних кризових умовах шляхом уточнення її визначення та вивчення існуючих моделей. Зазначений концепт є надзвичайно складним, всі визначення мають як спільні характеристики, так і значні відмінності. Відмінність між визначеннями часто коріниться у конкретному підході або контексті, в якому вивчається стійкість. Термін «стійкість» загалом відноситься до тих факторів і процесів, які обмежують негативні поведінкові реакції, пов'язані зі стресом, і призводять до адаптивних результатів навіть в умовах негараздів. Розглядається одне з визначень освітньої стійкості, що широко використовується у західних джерелах. Звертається увага визначенням стійкості у психологічній літературі, де концепція стійкості використовується для опису трьох основних категорій явищ: дослідження індивідуальних відмінностей у відновленні після криз; опис осіб з високим ризиком; аналіз здатності адаптуватися, незважаючи на стрес. Розглядаються спроби інституціоналізації управління кризами та ризиками в освітніх системах за допомогою політики та механізмів координації. З огляду на те, що стійкість є здатністю окремих осіб, організацій і систем управляти загрозами, що спричинені неочікуваними зовнішніми подіями, заклади освіти розглядаються як оптимальне середовище для розвитку стійкості. Наостанок надається опис трьох загальних класів моделей стійкості: компенсаторна модель, захисна модель та модель викликів.

Ключові слова: стійкість, ризик, невизначеність, стрес, криза, стійкість системи освіти, модель стійкості.

Yury Semenyuk

*Master of Public Administration,
Director of the «Odesa Special School № 93»
<https://orcid.org/0000-0001-7355-6614>
e-mail: progresu2@ukr.net*

THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY OF THE EDUCATION MANAGEMENT SYSTEM: FOREIGN MODELS AND APPROACHES TO DEFINITION

The article reveals the essence of the phenomenon of the resilience of the education system and its management under contemporary crisis conditions by clarifying its definition and studying

existing models. This concept is extremely complex, all definitions have both common characteristics and significant differences. The difference between definitions is often rooted in the particular approach or context in which resilience is studied. The term «resilience» generally refers to those factors and processes that limit negative behavioral responses associated with stress and lead to adaptive outcomes even in the face of adversity. One of the definitions of educational resilience, which is widely used in Western sources, is considered. Attention is drawn to the definition of resilience in the psychological literature, where the concept of resilience is used to describe three main categories of phenomena: the study of individual differences in recovery after crises; description of high-risk persons; analysis of the ability to adapt despite stress. Attempts to institutionalize crisis and risk management in educational systems through policy and coordination mechanisms are examined. Considering that resilience is the ability of individuals, organizations and systems to manage threats caused by unexpected external events, educational institutions are considered as an optimal environment for the development of resilience. Finally, three general classes of resilience models are described: the compensatory model, the protective model, and the challenge model.

Key words: resilience, risk, uncertainty, stress, crisis, resilience of the education system, resilience model.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну система освіти та управління нею перебувають у кризовому стані. Мільйони українських дітей та підлітків шукають прихисток у безпечній Європі. Тисячі закладів освіти зазнали повного або часткового руйнування по всій Україні. Проте попри агресію рф та її бажання знищити вітчизняну систему освіти, заклади освіти всіх рівнів вже через лічені тижні після 24 лютого 2022 року відновили навчальний процес. Вже більше двох років війни працівники освіти продовжують свій професійний обов'язок, виконуючи завдання підготовки майбутнього покоління у складних обставинах постійних повітряних тривог, бомбардувань та блек-аутів, тим самим демонструючи стійкість української системи освіти. Аналіз феномену стійкості в управлінні освітою, визначення особливостей поняття стійкості та моделей стійкості в управлінні освітою набуває свого актуального значення у сучасному дискурсі галузі публічного управління та адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми стабільності освіти як соціальної системи тим чи іншим чином вивчали А. Бойко, І. Гнибіденко, А. Колот, Е. Лібанова, О. Палій, В. Скуратівський, В. Трощинський та інші. Вітчизняні науковці та практики досліджують на сьогодні феномен стійкості української освіти в умовах воєнного стану – А. Вітренко, В. Рогова, О. Костюченко, С. Даниленко, Н. Корецька та інші. Серед зарубіжних дослідників вивченням сутності стійкості займалися А. Кей, Л. Зіман Л., Дж. Шоулз та інші. Феномен розвитку стійкості розглядав С. Лютар. Конц Е., Маньяні Г. обґрунтували динамічний погляд на стійкість. Волін С. та інші вивчали характеристики стійкості. Понтушка Р., Кан С., Дрізен Т. розглядали особливості стійкості на прикладі долаання COVID-19. Мастен А. досліджував процеси стійкості у контексті їх розвитку. Ван М., Хертел Г., Волберг Х. вивчали прояви стійкості в освіті. З огляду на специфіку тематики, по-перше, несформованими залишаються наукові напрями дослідження стійкості освіти, по-друге, актуалізується осмислення наукових знань та теоретичних підходів до розуміння цього феномену, розроблення важливих практичних підходів до формування та реалізації його розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті - обґрунтування сутності стійкості системи освіти та управління нею в сучасних кризових умовах шляхом уточнення її визначення та вивчення існуючих моделей.

У статті використовувалися методи системного аналізу та синтезу, абстракції, систематизації, які забезпечили визначення перспективних напрямів стійкості управління освітою на сучасному етапі. Використання системно-аналітичного методу дало змогу узагальнити існуючі тлумачення та виокремити уроки для України за допомогою причинно-наслідкового аналізу, методу моделювання. На основі логічного методу зроблено висновки щодо проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття «стійкість» активно використовується в сучасних дослідженнях, соціальній політиці, плануванні змін та їх впровадженні. Стійкість стала ключовим конструктом у процесах змін системи освіти, які спрямовані на її розвиток як складової соціального благополуччя.

Поняття resilience – стійкість походить від латинського терміну, що означає «повертатися назад», або «знову підійматися», набуло додаткового профілактичного значення ще в минулому столітті, частково тому, що допомагало змінити акцент досліджень з патологій на виявлення можливостей з підтримки дій.

«Стійкість» привертає на сьогодні значний інтерес в урядових і академічних колах. Зокрема у Великобританії урядові пропозиції щодо вирішення суспільних викликів та потенційних криз, які можуть вплинути на населення, зображують стійкість як здатність «на кожному відповідному рівні виявляти, запобігати і долати руйнівні виклики, які можуть призвести до кризи». У контексті широкої політичної перспективи «стійкість - це здатність уряду та його структурних одиниць ефективно планувати дії у надзвичайних ситуацій у формі будь-якого інституційного або організаційного атрибута, що сприяє управлінню ризиками» [5].

Велика увага політиків спрямована на те, як сприяти індивідуальній та громадській стійкості перед ризиками, такими як терористичні атаки, епідемії, природні катастрофи чи пандемічні інфекції. Більш широко, ідея того, що уряд має підтримувати ініціативи для розвитку стійкості індивідів та громад, пронизує політику обов'язкової освіти, освіти дорослих, добробуту населення, фізичного та психічного здоров'я (див. наприклад [4]). У відповідь на це, у зростаючій кількості досліджень з багатогранних перспектив здійснюються спроби визначити та дослідити стійкість в різних контекстах (див. наприклад [11]).

Хоча більшість визначень стійкості подібні, слід враховувати деяку відмінність серед них. Відмінність між визначеннями часто коріниться у конкретному підході або контексті, в якому вивчається стійкість. Наприклад, групи «високого ризику», зазвичай, визначаються певними атрибутами (наприклад, бідність, сімейне коріння або насильство), тоді як визначення, які акцентуються на освітній спільноті, часто базуються на позитивних атрибутах, які пов'язані з індивідуальною адаптацією (наприклад, відносини між суб'єктами освіти, сприйняття освіти та участь у житті закладу освіти). Важливо враховувати ці різні підходи при вивченні концепту стійкості. Також важливо визнавати конкретний контекст, в якому досліджується стійкість.

Волін С. та інші стверджують, що термін «стійкий» був прийнятий замість раніше вживаних термінів для опису визнання боротьби, яка відбувається у процесі становлення стійкості [24]. Термін «стійкість» загалом відноситься до тих факторів і процесів, які

обмежують негативні поведінкові реакції, пов'язані зі стресом, і призводять до адаптивних результатів навіть в умовах негараздів. Наприклад, Н.Гармезі та А.Мастен визначили стійкість як «процес, здатність або результат успішної адаптації, незважаючи на виклики та загрозові обставини» [10, с. 459].

Одне з визначень освітньої стійкості, що широко використовується у західних джерелах, - це «підвищена ймовірність успіху в досягненні освітніх результатів та інших досягнень у житті, незважаючи на негативні впливи середовища» [20, с.46].

Щодо психологічного підґрунтя стійкості. Є кілька критичних навичок, пов'язаних зі стійкістю:

- емоційна регуляція, або здатність залишатися спокійним і виражати емоції в залежності від ситуації;
- контроль імпульсів, що включає здатність приймати свідоме рішення діяти за бажанням (або ні);
- аналіз причинності, або здатність аналізувати проблеми та визначати причини;
- співчуття, або здатність розуміти почуття та потреби іншої людини;
- реалістичний оптимізм, або здатність зберігати позитивний погляд з огляду на реальність;
- самоефективність, або віра в свою здатність вирішувати проблеми та поратися зі стресом;
- пошук можливостей, або здатність використовувати нові можливості та звертатися до інших.

У психологічній літературі концепцію стійкості використовували для опису трьох основних категорій явищ. Перша категорія включає дослідження індивідуальних відмінностей у відновленні після криз. Друга категорія складається з опису осіб з високим ризиком, які отримують кращі результати, ніж можна було б очікувати від цих осіб. Третя основна категорія літератури про стійкість стосується здатності адаптуватися, незважаючи на стрес.

Пандемія COVID-19 посилила невизначеність у системі освіти, спричинила зміни її стратегічних цілей від пошуку якості до пошуку стійкості та якості. Зазначена криза призвела до закриття шкіл, що негативно вплинуло на понад 1,6 мільярда учнів у всьому світі [7]. Вимушений карантин у школах протягом 2020 року призвів до низьких показників з математики та читання в малорозвинених країнах. Доведено, що інші види кризових ситуацій в освіті, такі як стихійні лиха та страйки вчителів, також впливають на втрату знань [3]. Таким чином, кризи будь-якого роду можуть вплинути на організації та структури з найбільшим впливом на тих, хто перебуває в несприятливому становищі.

ЮНЕСКО (організація Об'єднаних Націй з питань освіти науки та культури) тлумачить стійкість як здатність окремих осіб, організацій і систем управляти загрозами, що спричинені неочікуваними зовнішніми подіями. ЮНЕСКО закликала до інституціоналізації управління кризами та ризиками в освітніх системах за допомогою політики та механізмів координації задля стійкості до надзвичайних ситуацій [21]. Нові реалії в навколишньому середовищі спонукають організації коригувати свої стратегії та процедури шляхом переналаштування своїх ресурсів [8]. Інституціоналізація стійкості може допомогти організаціям краще відновлюватися, якщо стратегії стійкості будуть визначені на системному рівні.

Щодо освіти необхідно розвивати стійкість, щоб залучені заінтересовані сторони могли розвивати спроможність підтримувати справедливі та відповідні можливості та

результати навчання для всіх здобувачів. Стійкість не тільки лежить в основі успіху в навчанні [17] і успіху в кар'єрі, але й пов'язана з психологічним благополуччям [6].

Хоча переваги стійкості були чітко визначені, вона рідко була метою освіти. Мастен А. та ін. стверджують, що заклади освіти є оптимальним середовищем для розвитку стійкості [15]. Це можна пояснити тим, що освітні та інституційні зміни вимагають уваги до якомога більшої кількості факторів. Проблеми змін визначаються з точки зору теорії складності, визначеної як «теорія виживання, еволюції, розвитку та адаптації» [16, с. 6]. Теорія враховує, що не всі явища можна зрозуміти лінійним чином і що елементи системи безперервно взаємодіють один з одним різними способами.

Освітнє середовище зазнає втручання різних акторів - структур і агентств, таких як освітяни, здобувачі, керівники-управлінці, спільноти, батьки, держава, економічні структури, бізнес-організації, лідери громади та відділи освіти, тощо для зміни існуючого етосу [13]. Визначення втручань здійснюється шляхом вивчення того, що вже було зроблено вченими, та того, що можна зробити далі для поліпшення освітньої системи на шляху до вищого рівня стійкості, що є неперервним процесом вдосконалення освіти та її якості.

З огляду на важливість освітньої галузі у суспільному розвитку та зростаючого інтересу до вивчення впливів та кризових ситуацій загалом, необхідно оцінити існуючу систему знань, спрямовану на вивчення того, що було зроблено і що все ще може бути досліджено шляхом синтезу існуючої літератури про стійкість в контексті освіти.

Кризи, такі як пандемія COVID-19, актуалізують необхідність розвитку стійких систем освіти [18]. Наприклад, пандемія виявила маргіналізацію та нерівність в освіті. Таким чином, існує потреба у дослідженнях, які могли б допомогти покращити системи освіти, здатні подолати труднощі та бути стійкими до викликів. Стійкість повинна бути частиною неперервних процесів вдосконалення якості систем освіти [23], що піддаються впливу змін в середовищі.

Існує певна варіативність у використанні терміну «стійкість». Психолог Е.Вернер [22] вказав на три загальні сфери використання терміну «стійкість»: успішний розвиток, незважаючи на високий рівень ризику; збереження компетентності під час стресу; відновлення після стресу. Найбільш поширене визначення стійкості в останні роки – це тлумачення стійкості як позитивної адаптації незважаючи на негаразди. Лутар С. назвала стійкість конструктом з двома відмінними вимірами: значні негаразди та позитивна адаптація [12]. З цієї точки зору, стійкість ніколи не вимірюється прямо, вона виводиться з доказів цих вимірів. Ця ідея двох-компонентного конструкту прийнята багатьма дослідниками.

З огляду на зазначене, стійкість передбачає наявність значного ризику та викликів. Це відрізняє стійкість від нормального або нормативного розвитку [19]. Стійкість правда ще характеризується як нормальний розвиток у важких умовах [14]. Зазначимо що концепт стійкості, іншими словами - позитивної адаптації, існував з того часу, як люди стали приділяти увагу власній поведінці.

Дослідження показали, що багато з того, що сприяє позитивній адаптації, незважаючи на негаразди, походить від зовнішніх факторів - від сім'ї, спільноти, суспільства, культури та середовища. Подальші дослідження мали результатом визначення поняття відновлення, коли зіткнення з негараздами може призвести до нового рівня зростання - до уявлення, що витривалість є чимось вродженим, що потребує лише правильного культивування та розвитку.

Таким чином, легко зрозуміти, що концепт є надзвичайно складним. «Стійкість»

також часто використовується для тлумачення різних термінів у багатьох науках, таких як психологія, соціологія та педагогіка. Протягом 1980-х років науковці використовували термін «стійкий-неуразливий» щоб описати тих людей, які могли зберігати позитивний погляд, незважаючи на негативні обставини.

Мастен А. пропонує тлумачити стійкість як здатність особи протистояти загрозам, які можуть підірвати її очікуваний та нормальний прогрес і розвиток. З огляду на такий підхід, стійкість - це не конкретна індивідуальна риса, а широка динамічна система. У цій системі зовнішні та внутрішні фактори взаємодіють між собою і надають (або ні) людям можливість адаптуватися до проблем і обставин. Таким чином, людина може демонструвати стійкість або ні.

Існують три загальні класи моделей стійкості — компенсаторна модель, захисна модель та модель викликів — які пояснюють, як фактори стійкості впливають на траєкторію від сприйняття ризику до негативного результату [9].

Компенсаторна модель стійкості - це концепція, що використовується в різних науках і галузях, включаючи екологію, економіку, психологію тощо. У загальному розумінні, ця модель описує систему, яка має здатність компенсувати зовнішні впливи або зміни, зберігаючи при цьому свою стійкість або рівновагу. У контексті екології, компенсаторна модель стійкості має відношення до здатності екосистеми або виду до збереження своєї функціональності та біорізноманіття навіть під впливом змін в середовищі або інших чинників. У економіці, ця модель може застосовуватися до підприємств або систем фінансів, де вони мають здатність адаптуватися до змін у ринкових умовах або внаслідок впливу інших економічних факторів, забезпечуючи при цьому стійкість своєї діяльності та прибутковості. В психології, компенсаторна модель стійкості має відношення до здатності особистості/людини до збереження психічного благополуччя та адаптації до стресових ситуацій чи негативних життєвих подій, шляхом активації внутрішніх ресурсів та механізмів саморегуляції

Компенсаторна модель найкраще пояснює ситуацію, де фактор стійкості протидіє або діє в протилежному напрямку щодо фактора ризику. Фактор стійкості має прямий вплив на результат, який є незалежним від впливу фактора ризику.

Захисна модель стійкості - це концепція, що використовується в таких сферах як психологія, екологія, медицина та інших, для опису системи, яка використовує захисні механізми задля забезпечення виживання під час стресових ситуацій або змін у середовищі.

У психології, захисна модель стійкості описує здатність людини до використання певних стратегій або механізмів, таких як відсторонення, відмова чи прийняття, задля захисту від стресу або негативних впливів, що можуть порушити психічний стан.

У медицині, захисна модель стійкості може описувати систему організму, яка використовує імунні та інші фізіологічні механізми для боротьби зі шкідливими впливами або захисту від захворювань.

В екології, захисна модель стійкості стосується здатності екосистеми або виду до використання адаптивних стратегій для захисту від змін у середовищі або зовнішніх загроз.

У захисній моделі ресурси пом'якшують або зменшують вплив ризику на негативний результат. Захисні фактори можуть впливати на результати кількома способами. Вони можуть допомагати нейтралізувати впливи ризиків; вони можуть послабити ризики, але не повністю вилучати їх; або вони можуть підвищувати позитивний ефект іншого стимулюючого фактора на результат.

Третя модель стійкості — модель викликів. У цій моделі зв'язок між фактором ризику

та результатом є «курвілінійним» - від англ. curve - крива: сприйняття як низьких, так і високих рівнів фактора ризику асоційовані з негативними результатами, але помірні рівні ризику пов'язані з менш негативними (або позитивними) результатами. Багато моделей викликів потребують використання проміжних даних.

В цій моделі розглядаються різні аспекти, такі як природні катастрофи, економічні кризи, соціальні конфлікти або технологічні зміни, які можуть впливати на ефективність або стабільність системи.

Модель викликів може бути застосована в різних галузях, таких як управління кризовими ситуаціями, стратегічне планування, соціальна робота або екологія, для розуміння та управління ризиками та непередбачуваними подіями.

Реалізації цих моделей стійкості у сучасному контексті управління освітою сприяє кілька факторів - використання ІКТ у навчанні; ефективне лідерство, культура комунікацій та гнучкий механізм управління освітою з наданням більше автономії закладам і їх очільникам; вирішальна роль освітян; загальна адаптивність системи освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З огляду на важливість окреслених завдань, Міністерство освіти і науки України сформувало перелік ключових пріоритетів політики в сфері освіти, вчасне впровадження яких мінімізує освітні втрати та забезпечить стійкість вітчизняної освіти [1, с. 14]. Пропозиції міністерства покривають першочергові потреби сфери освіти на період воєнного стану, що відповідають ключовим пріоритетам освітньої політики. Їх вчасна імплементація може мінімізувати освітні втрати та підвищити стійкість української освіти в умовах війни. Серед них [2]: цифрові девайси для освіти; вступна кампанія; видання підручників і посібників для Нової української школи; відкриття освітніх хабів за кордоном; розширення парку шкільних автобусів для закладів загальної середньої освіти; STEM-освіта; цифровий освітній паспорт; створення наздоганяючих освітніх (catch up) програм та інструментів; створення навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням; профорієнтація та побудова кар'єри «Обери професію своєї мрії»; навчання вчителів/учнів надання домедичної допомоги.

Література

1. . Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
2. Невідкладні потреби освіти і науки України. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-inauki-ukrayini>
3. Alvarado A. The effect of teacher strikes on academic achievement. Int. J. Educ. Dev. 82. 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/international-journal-of-educational-development/vol/82/suppl/C>
4. Bacon N., Brophy M., Mguni N., Mulgan G., Shandro A. The State of Happiness: Can public policy shape people's wellbeing and resilience? London: The Young Foundation. 2010. 56 p.
5. Cabinet Office 2010. Mindspace: Influencing Behaviour through Public Policy. London: Cabinet Office/Institute for Government. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/MINDSPACE.pdf>
6. Chen Y. Adverse childhood experiences and psychological well-being in Chinese college students: moderated mediation by gender and resilience. Front. Psychiatry. 2021. URL: <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2021.644444>

frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsy.2021.710635/full

7. Conto A. Potential effects of COVID-19 school closures on foundational skills and Country responses for mitigating learning loss. *Int. J. Educ. Dev.* 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059321000870>

8. Conz E., Magnani G. A dynamic perspective on the resilience of firms: A systematic literature review and a framework for future research. *European Management Journal*, 38 (3). 2020. P. 400-412.

9. Fergus S., Zimmerman M. Adolescent resilience: A Framework for understanding health development in the face of risk. *Annual Review of Public Health.* 2005. 26. P. 399–419.

10. Garmezy N., Masten A. The protective role of competence indicators in children at risk. In E. Cummings, A. Greene, K. Karraker (Eds.), *Life-span developmental psychology: Perspectives on stress and coping.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 1991. P. 151-174.

11. Kay A., Zeeman L., Scholes J. The resilient subject: Exploring subjectivity, identity and the body in narratives of resilience. *Health: An Inter-disciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine.* 16 (5). 2012. P. 548-563.

12. Luthar S. Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In: Cicchetti D, Cohen DJ, editors. *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation.* New York: Wiley. 2006. P. 740–795.

13. Mason M. *Complexity Theory and the Philosophy of Education.* Malden, MA: Wiley-Blackwell. 2008. 252 p.

14. Masten A. Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist.* 2001. 56 (3). P. 227–238.

15. Masten A. Educational risks for children experiencing homelessness. *J. Sch. Psychol.* Volume 35. Issue 1. Spring 1997. P. 27-46.

16. Morrison K. *School Leadership and Complexity Theory.* EBook. Published 2 May 2002. Pub. Location London Imprint Routledge. 240 p.

17. Pinkney Sh., Walker G. It was me, but it was them that helped me’: Exploring the issues for care experienced young people within higher education. *Children and Youth Services Review.* Volume 108. January 2020. P. 104-576.

18. Pontuschka R., Kan S., Dreesen Th. Reopening with Resilience: Lessons from remote learning during COVID-19 – Eastern and Southern Africa. UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence, Italy. 2022. 16 p.

19. Rutter M. Environmentally mediated risks for psychopathology: Research strategies and findings. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry.* 2005. 44 (1). P. 3–18.

20. Wang M., Haertel G., Walberg H. Educational resilience in inner cities. In M. Wang, E. Gordon (Eds.), *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 1994. P. 45-72.

21. Weick K. The Collapse of Sensemaking in Organizations: The Mann Gulch Disaster. *Administrative Science Quarterly.* Vol. 38. No. 4. Dec. 1993. P. 628-652.

22. Werner E. Resilience in development. *Current Directions in Psychological Science.* 1995. 4 (3). P. 81–85.

23. What’s Next? Lessons on Education Recovery: Findings from a survey of ministries of education amid the COVID-19 pandemic. UNESCO/UNICEF/ World Bank/OECD. Paris/New York/Washington, D.C. June 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/697bc36e-en.pdf?expires=1709740933&id=id&accname=guest&checksum=0C05CA993334CF66A8639054>

DE55286B

24. Wolin S., Wolin S. The resilient self: How survivors of troubled families rise above adversity. New York: Villard. 1993. 238 p.

References

1. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Kyiv 2022. 358 c. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
2. Nevidkladni potreby osvity i nauky Ukrainy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-inauki-ukrayini>
3. Alvarado A. The effect of teacher strikes on academic achievement. *Int. J. Educ. Dev.* 82. 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/international-journal-of-educational-development/vol/82/suppl/C>
4. Bacon N., Brophy M., Mguni N., Mulgan G., Shandro A. The State of Happiness: Can public policy shape people's wellbeing and resilience? London: The Young Foundation. 2010. 56 p.
5. Cabinet Office 2010. *MindSpace: Influencing Behaviour through Public Policy*. London: Cabinet Office/Institute for Government. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/MINDSPACE.pdf>
6. Chen Y. Adverse childhood experiences and psychological well-being in Chinese college students: moderated mediation by gender and resilience. *Front. Psychiatry*. 2021. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsy.2021.710635/full>
7. Conto A. Potential effects of COVID-19 school closures on foundational skills and Country responses for mitigating learning loss. *Int. J. Educ. Dev.* 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059321000870>
8. Conz E., Magnani G. A dynamic perspective on the resilience of firms: A systematic literature review and a framework for future research. *European Management Journal*, 38 (3). 2020. P. 400-412.
9. Fergus S., Zimmerman M. Adolescent resilience: A Framework for understanding health development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*. 2005. 26. P. 399-419.
10. Garmezy N., Masten A. The protective role of competence indicators in children at risk. In E. Cummings, A. Greene, K. Karraker (Eds.), *Life-span developmental psychology: Perspectives on stress and coping*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 1991. P. 151-174.
11. Kay A., Zeeman L., Scholes J. The resilient subject: Exploring subjectivity, identity and the body in narratives of resilience. *Health: An Inter-disciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*. 16 (5). 2012. P. 548-563.
12. Luthar S. Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In: Cicchetti D, Cohen DJ, editors. *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation*. New York: Wiley. 2006. P. 740-795.
13. Mason M. *Complexity Theory and the Philosophy of Education*. Malden, MA: Wiley-Blackwell. 2008. 252 p.
14. Masten A. Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*. 2001. 56 (3). P. 227-238.
15. Masten A. Educational risks for children experiencing homelessness. *J. Sch. Psychol.* Volume 35. Issue 1. Spring 1997. P. 27-46.

16. Morrison K. School Leadership and Complexity Theory. EBook. Published 2 May 2002. Pub. Location London Imprint Routledge. 240 p.
17. Pinkney Sh., Walker G. It was me, but it was them that helped me': Exploring the issues for care experienced young people within higher education. Children and Youth Services Review. Volume 108. January 2020. P. 104-576.
18. Pontuschka R., Kan S., Dreesen Th. Reopening with Resilience: Lessons from remote learning during COVID-19 – Eastern and Southern Africa. UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence, Italy. 2022. 16 p.
19. Rutter M. Environmentally mediated risks for psychopathology: Research strategies and findings. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. 2005. 44 (1). P. 3–18.
20. Wang M., Haertel G., Walberg H. Educational resilience in inner cities. In M. Wang, E. Gordon (Eds.), Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 1994. P. 45-72.
21. Weick K. The Collapse of Sensemaking in Organizations: The Mann Gulch Disaster. Administrative Science Quarterly. Vol. 38. No. 4. Dec. 1993. P. 628-652.
22. Werner E. Resilience in development. Current Directions in Psychological Science. 1995. 4 (3). P. 81–85.
23. What's Next? Lessons on Education Recovery: Findings from a survey of ministries of education amid the COVID-19 pandemic. UNESCO/UNICEF/ World Bank/OECD. Paris/New York/Washington, D.C. June 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/697bc36e-en.pdf?expires=1709740933&id=id&accname=guest&checksum=0C05CA993334CF66A8639054DE55286B>
24. Wolin S., Wolin S. The resilient self: How survivors of troubled families rise above adversity. New York: Villard. 1993. 238 p.